

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТEKСТУ (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Людмила ЧОЛАНУ, *Бельцький державний університет ім. А. Руссо, Республіка Молдова, м. Бельці*

Rezumat: Autoarea analizează particularitățile analizei textuale din perspectiva lingvisticii textului, evidențiind particularitățile științei autohtone și sursele acesteia. Este pusă în evidență eficiența abordării, axate pe particularitățile naționale; se exemplifică prin cazuri de interpretare subiectivă a operelor artistice.

Cuvinte-cheie: *analiză literară, interpretare, abordare din perspectivă națională, particularități ale culturii ucrainene, literatura clasică, mentalitatea poporului.*

Abstract: The author analyses peculiarities of text analysis from the point of view of text linguistics, emphasizing the peculiarities of the autochthonic science and its sources. The efficiency of the approach, based on the national peculiarities, is pointed out; it has been exemplified by subjective interpretation of literary works.

Keywords: *literary analysis, interpretation, national perspective approach, peculiarities of Ukrainian culture, classic literature, nation's mentality.*

Сучасне літературознавство являє собою розгалужену систему наукових дисциплін, напрямів, течій, шкіл. В галузі літературної критики історично вироблено різні системні підходи до аналізу художнього тексту, що називаються літературознавчими школами. Ще в 19 ст. сформувались культурно-історична, порівняльно-історична, міфологічна школи. В 20 ст. виникли нові школи або літературознавчі методи: структуральна, біографічна, психологічна, психоаналітична, феноменологічна тощо.

Невичерпність художнього образу обумовлює нескінченне розмаїття способів аналізу художнього твору.

За останні десятиліття в українській культурі широкого розповсюдження набуло поняття «українознавство».

Українознавство -- сучасна інтегрована наука про Україну та про українців усього світу. Її наукові підвалини закладено в літературно-критичній спадщині видатних вчених XIX ст.: М. Максимовича, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, О. Потебні, В. Антоновича, І. Франка, Дм. Яворницького М. Грушевського та ін. В 1920 р. в Києві побачила світ ґрунтовна праця академіка С. Єфремова «Українознавство». Вона могла стати основою нової науки ще тоді. Та лиховісне «чорне десятиліття» не обминуло ні цієї книги, ні долі її автора. В радянські часи розвиток українознавства як науки було загальмовано, само поняття «українознавство» виведено з наукового вжитку.

В незалежній Україні українознавство не просто відродилось. Воно розвивається в працях П.П.Кононенка, В.О. Барана, Т.Г.Гунчак, Я.С. Калакури, Т.П. Кононенка, С.Г.Наливайка, А.Г. Погрібного, А. Ю. Пономаренко, Г.С. Сизоненко, В.В.Сніжка, Є.В. Федоренка та багатьох інших вчених України. Сучасне українознавство -- це і самостійна інтегрована наука, і методологія наукового пошуку, і філософська основа концепції державної освіти, і конкретне наповнення змісту окремих наукових дисциплін.

В такому контексті цілком виправданим і логічним стає використання понять «українознавчий аналіз», «українознавчий підхід», «українознавча інтерпретація» художнього твору.

Особливості українознавчого підходу до літературного твору почали складатись в літературно-критичних працях класиків: І. Нечуя-Левицького, І.Франка, Л. Українки, М. Зерова, М. Рильського...

Актуальність українознавчого аналізу визначається суттєвими особливостями української культури взагалі і зокрема української літературної класики.

Глибокі демократичні традиції українського суспільного життя, відсутність помітного соціального розшарування до ХУІІІ ст, перебування українців впродовж століть у складі Російської імперії та ряд інших факторів сформували українську творчу інтелігенцію як носія національної ідеї. Українські митці усвідомлювали себе в контексті народної культури, свідомо протиставляючи її привнесений в Україну культурі російського дворянства. Наша творча інтелігенція складалась з козацького сина Івана Котляревського, кріпака Тараса Шевченка, вчителів Леоніда Глібова та Івана Нечуя-Левицького, службовця Панаса Мирного, сина коваля Івана Франка... Вони не спостерігали народне життя, а жили ним і саме в селянстві бачили втілення національного духу. Головним предметом зображення в українському мистецтві взагалі, і в першу чергу в літературі, стало народне буття. Вся дійсність зображається через призму селянського, землеробського світобачення.

Художній аналіз літературного твору поза контекстом народного, селянського

-1-

світосприймання, аналіз не українознавчий, не дає можливості виявити глибоко національну основу мистецького твору. Особливості світобачення народу зашифровані у віруваннях, звичаях і

ритуалах, у селянській етиці й моралі, у побуті. Вони накладають відбиток на індивідуальність митця, на його світогляд, естетичні принципи, творчу манеру, відбиваються в багатозначності створених ним образів. Українознавчий підхід до твору дає можливість з'ясувати не тільки суттєві особливості творчості митця, його місце в культурі свого народу, а й висвітлити внесок українців у розвиток інших культур, виявити історичну місію народу.

Відсутність українознавчого підходу створює умови для хибно суб'єктивної інтерпретації української літературної класики. Як наслідок ми бачимо невиправдану соціологізацію ряду творів (сімейні негаразди в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» тлумачаться як соціальний конфлікт), спрощене розуміння (глибокі психологічні та філософські твори Шевченка подаються як побутові поеми) тощо.

Часто через незнання селянських моральних норм зустрічаємо невиправдане «осучаснення» класичного твору.

Поведінка Наталки і Петра в драмі І. Котляревського «Наталка Полтавка» сприймається молоддю як безвольної-покірна. Дівчина погоджується вийти заміж за нелюбого, Петро ладен відмовитись від коханої... Та з позицій народної моралі вони виявляють найвищу міру любові: готовність іти на самопожертву ради щастя рідної людини. Наталка дає слово вийти заміж за першого, хто посватається, не тільки, щоб заспокоїти матір. Для українців неодмінною умовою щастя є сім'я. Нема більшого лиха в житті, ніж самотність. Переживши ранню несподівану смерть чоловіка, розлуку доньки з коханим, від якого вже чотири роки нема ніяких звісток, Терпилиха понад усе боїться, що Наталка може так і зістаритись у самотності -- без сім'ї, без дітей, без родичів. Ровесниці доньки вже давно заміжні, а Наталка відмовила всім парубкам на селі. Ще рік-два -- і в очах людей вона стане старою дівкою, до неї вже ніхто не посватається. Наталка відгукується на біль материного серця, вона розуміє, що мати вже відчуває себе старою і в її заміжжі бачить останній обов'язок свого життя. До того ж дівчина щойно відмовила Возному і ні від кого не чекає сватів. Якби Петро не повернувся, ради матері вона вийшла б заміж і стала вірною дружиною, а свою нерозрачену любов віддала б дітям. На сучасний погляд дивно, чому Петро радить коханій виходити заміж за Возного. Ми вже не розуміємо віри наших предків у непереборну силу материнського благословення, в те, що не може бути щастя на чиемусь горі. Якщо Наталка дала рушники, значить, вона полюбила іншого і їхнє кохання благословила мати, -- думає Петро. Він ладен поступитись і віддати усі зароблені гроші, щоб кохана і його названа мати Терпилиха були щасливими. Та коли дівчині доводиться вибирати між коханим і нелюбом, вона бореться за кохання, не боїчись людського осуду за розрив сватання. Любов об'єднує Наталку з Петром, любов до дітей перемагає в серці Терпилихи. І навіть Возний з Виборним задоволені: повернувши рушники, вони зробили добре діло -- дали можливість сім'ї стати щасливою.

Незнання реалій народного життя, зокрема селянських звичаїв, породжує неправильне тлумачення як окремих епізодів, так і усього твору.

Українські етичні норми у випадку дошлюбних стосунків молоді допускали особливий ритуал жіночого сватання. Якщо парубок спокусив дівчину і не дотримався обіцянки посвататись, вона сама приходила в його дім. Клятви дівчини перед іконами було досить, щоб лишитись у цьому домі невісткою. Схожий звичай М. Коцюбинський підмітив у молдован. В оповіданні «Пекотьор», що входить до «бессарабського циклу», обманута дівчина заходить у дім свого парубка і залазить на піч. Невдовзі зіграли весілля. Якщо ж молодиця приходила з немовлям на руках, не прийняти її, не виправити гріх сина вінчанням було нечуваною ганьбою.

Шевченко в поемі «Катерина» відобразив саме таку ситуацію. Батьки не

-2-

виганяють доньку з дому, як це зазвичай стверджується, а посилають шукати «у Москві свекрухи», бажають їй на прощання щастя і радять не вертатись назад, бо в селі її, як покритку, чекає ганьба і самотність. Трагізм ситуації в тому, що наївні селяни не уявляють ні відстані до Москви, ні звичаїв та моральних норм московського дворянства і не здогадуються, що їхня дитина пішла назустріч смерті.

Одним із засобів творення образу, як відомо, є художня деталь, яка часто набуває символічного значення. В українській літературній класиці символічним може стати відсутність деталі, характерної для селянського побуту.

Саме на відсутності деталей українського убранства побудовано образ чорної хати-нори в оповіданні П. Мирного «Морозенко». Нема ні рушника на покуті, ні скатертини на столі, ні вишиті занавіски на вікні. Стіна під вікном у чорних потьоках намерзлого льоду. Дія відбувається в ніч на Маланку (Новий рік), але в хаті нема Дідуха, свіжої соломи на підлозі. Катря не вчить сина щедрівок. Хата й інші образні картини, обставини життя і трагічної смерті героїв спростовують

традиційне розуміння твору як розповіді про ще одну жертву панської розбещеності. Проблема оповідання розгортається не в соціальній, а у морально-філософській площині. Вісім років живе Катря з сином у селі, в тітчиній хаті, а не навчилася ні прядти, ні ткати, ні вишивати, ні обмазувати та білити хату. Всі її думки про заробіток у селі -- у багатих людей попрати, у когось трісочок випросити, щось з хати продати... Дивується, що з тіткою було що їсти і чим піч топити, а тепер серед зими вже ні бурячка, ні дрібки солі, а з хати вже все продано. З тітчиною хатою дістався їй у спадщину якийсь клаптик землі, але, мабуть, не вміє Катря доглядати землю, якщо врожаю не вистачило навіть на півзими. Ліс, що і гріє, й годує, поряд, -- а в хаті ні полінця дров, ні хмизу, ні шишок, які здатні наносити навіть молодші від Пилипка діти.

Усе село справляє святки, діти ходять посівати по хатах. А Катрі й на думку не спало післати сина посівати до сусідів, щоб не рвалася дитина в пекучий мороз засніженим лісом у сусіднє село. Вона так і не стала селянкою, не навчилася жити, як живуть люди поряд з нею. Дитинство і юність у панських прислугах відірвали її від селянського коріння, від народного образу життя, погналі в місто «за легким хлібом». Образу на зрадливого панича вона перенесла на всіх людей, і весь світ здається їй холодним та жорстоким, як Морозенко. Жінка не помічає, що село за велику любов до сина давно простило їй ганьбу, полюбило Пилипка, що односельчани потихеньку їм допомагають. Хтось же дає їй можливість заробити то пранням, то прибиранням. Сусідський хлопчик дав Пилипкові рукавичку всякого насіння -- посівати завтра зранку. Селянська дитина нічого не винесе з дому без дозволу батьків, отже насипала йому повну рукавичку мати. Значить, сусіди бачать, як скрутно Катрі, готові допомогти. Катря не бачить людської доброти. Серце її від зради панича скам'яніло, жевріє в ньому лише материнська нерозумна любов. Вона біжить шукати сина, не чуючи, як окликають її стривожені жінки. Відвернувшись від людей, замкнувшись у своєму горі, Катря прирікає себе і сина на самотність, страждання, передчасну смерть.

Характерною помилкою не українознавчого аналізу є пошуки в кожному творі соціального конфлікту і ототожнення соціологічної направленості з художньою якістю твору. Соціальний аспект зображення життя і відповідно соціальний конфлікт притаманні російській літературній класиці. Громадський («общинний») тип російського селянського життя протистояв і крайньому індивідуалізму російського дворянина, і деспотичному егоїзму купця.

Основою буття українця завжди була сім'я та рід. Рівноправно-демократичне життя упродовж століть виробили стійкий незалежний характер українця як господаря на своїй землі, творця власної долі. Звідси перевага морально-філософського аспекту над соціальним в усій українській культурі. Тяжкі історичні випробування загартували

-3-

національний характер, породили оптимізм, що проявляється в грубуватому, але завжди доброму гуморі та самоіронії. Кепкуванням над власним лихом українець стверджує життєдайний ідеал.

Один з найсвітліших (і, звичайно, найулюбленіших) творів української класики має символічну назву «Кайдашева сім'я». Несподіваність і навіть парадоксальність художнього мислення Нечуя-Левицького в тому, що зображено і реалістичні «типові характери в типових обставинах», і водночас виняток: сім'ю, що постійно порушує норми сімейної моралі. Все село Семигори кепкує з сіромах, які не шанують рідних, а прагнуть панувати один над одним, борються за зверхність і не помічають, як розпадається сім'я, руйнується сама можливість сімейного щастя. В ряді дуже смішних побутових (а зовсім не соціальних) ситочок поступово виявляється глибинний морально-психологічний, можливо, й морально-філософський, конфлікт нерозумних людей з нормами буття свого народу. Століття за століттям землеробське життя створювало й шліфувало неписаний кодекс сімейних стосунків, доводило його до універсальності, закладало у звичаї та ритуали, освячувало віковою традицією. Традиція ставала надійним морально-етичним орієнтиром, міцною підвалиною сімейного щастя.

Старший розпоряджається не тому, що сильніший, а тому, що бере на себе відповідальність за сім'ю і виконує найтяжчу роботу. За старшими надалі лишається почесне право радити, підказувати, навчати, але той, хто може і не хоче працювати, заслуговує тільки зневаги. В хаті найтяжча робота -- топити піч. Вона дістається старшій жінці, поки та має сили й здоров'я, і передається невістці, коли свекруха зістариться, стане немічною. Переставши топити піч, Кайдашиха втратила права господині і за звичаєм повинна була допомагати Мотрі, виконувати її розпорядження..

Кохання Мелашки з Лавріном дає їм сили прощати матері несправедливість, а материнська любов Кайдашихи допомогла їй усвідомити вину перед дітьми і стати для молодшої невістки другом. А шлюб без любові Карпа з Мотрею приносить у сім'ю ворожнечу і поступово руйнує її.

Розмаїття української художньої літератури дає простір для застосування різних літературознавчих шкіл, методів і прийомів. Українознавчий аналіз стає найефективнішим при вивченні літературних творів, що відображають народне, селянське життя минулих епох, при дослідженні творчості українських класиків 19 ст., зокрема І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянської, П. Мирного.

Українці діаспори в силу історичних умов часто опинялись на периферії рідної культури. В добу, з одного боку, національного відродження, а з другого, взаємозближення і взаємопроникнення культур, українознавчий аналіз у школі діаспори набуває особливої актуальності. Він дає можливість українцям відчутти себе в контексті національної культури, усвідомити як національну неповторність української класики, так і її загальнолюдську сутність.

Бібліографія:

1. Кононенко П. П., *Українознавство*, Київ, Міленіум, 2006.
2. Кононенко П. П., *«Свою Україну любіть...»*, Київ, Твім Інтер, 1996.
3. Пасемко, Іван., *Феномен «Української школи» в окремих європейських літературах: польській, російській, французькій та чеській* в: Іван Пасемко. *Українство: світові обици*, Харків, Майдан, 2006.
4. Червіньска О. В., Зварич І. М., Сажина А. В., *Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту*, Чернівці, Книги, ХХІ, 2009.